

TVERDOTA GYÖRGY

Zajtalanul és félelmesen – Végül

Számos József Attila-verset ismerünk, amelynek két vagy több változatát évek választják el egymástól. Aszerint könyveltük el őket valamilyen irányzat vagy költői törekvés termékeként, hogy a véglegesnek tekintett, kanonizált variánst mikorra datáljuk. A változatok összehasonlítása, a szöveg belső történetiségének szemrevétele azonban sokszor megcáfolja a róluk alkotott leegyszerűsítő képet, vagy legalább is arra készteti olvasójukat, hogy jelentősen módosítsa a szóban forgó szövegek kanonikus helyét. A *Tömeg* című, 1930 őszen keletkezett vers egészen más arcát mutatja, ha 1924-ben keletkezett előzményével, a *Tüntetéssel* párhuzamba állítva elemezzük, ahogyan ezt Angyalosi Gergely kezdeményezte. A *Végül* és előzménye, a *Zajtalanul és félelmesen* közötti összefüggés még ennél is tanulságosabb, mert itt nem csupán előképről, tehát tematikai egyezésről van szó, hanem arról, hogy az 1926 októberében közölt *Zajtalanul és félelmesen* olyan szövegelőzménye a *Végül*nek, amely igen erősen egybeesik későbbi párjával. Tekinthejtük akár úgy is, hogy a korábbi vers a későbbinek szövegváltozata vagy fordítva.

Azaz József Attila egy 1931-es, proletárköltészeti termékként számon tartott költeményének korábbi variánsát 1926-ban írta, amikor még nem volt proletárköltő. A *Végül* ebben az összefüggésben szemlélve, némi túlzással csak azért proletárköltészet, mert a *Döntsél a tőkét, ne siránkozz* kötetben jelent meg. Ez a helyzet kényszerítő erővel veti föl a kérdést: vajon mikortól datálható József Attila baloldali politikai elkötelezettsége? Adhatunk olyan választ, s a Kádár-korszak hivatalos felfogása efelé hajlott, hogy nagyon korai időpontra keltezhető ez az irányvétel. Már Szegeden is szociáldemokrata munkásotthonban tartott előadást a költő a kor irodalmáról. Az avantgárd baloldali tájékozódása egyértelmű volt, márpedig József Attila költészetében a húszas évek derekán az izmusok hangja a domináns. A *Tiszta szívvel* lázadó hangvételéhez nem fér kétség. Mielőtt Bécsbe ment volna József Attila, belépett a Magyar Szocialista Munkáspártba, az ún. Vági-pártba, amely az illegális kommunisták kísérlete volt arra, hogy kilépjenek az illegalitásból. Ismeretes, hogy gyámja révén a fiatal fiú Rákosi Mátyással is kapcsolatba került, s amikor az illegálisan Magyarországon tartózkodó kommunista vezetőt letartóztatták, akkor a költő meglátogatta őt a gyűjtő-fogházban. Bécsben is kapcsolatban állt munkásmozgalmi körökkel, köztük Lukács Györggyel is.

Csak hogy ez a kép túlságosan is harmonikusra van színezve. A *Tiszta szívvel* szerzője inkább anarchista, mint szocialista. Bécsben is az anarchistákkal kereste a kapcsolatot. Párizsban is ehhez a politikai irányzathoz vonzódott, sőt, hazajöve, a Századunk folyóirat polgári radikálisaival való kapcsolattartása idején is ideális anarchistának vallotta magát. Anélkül, hogy részletezném a bonyolult viszonyt, amely a szociáldemokratákat és a kommunistákat az anarchizmushoz fűzték, megállapítható, hogy a *Végül* című vers első vari-

ánsa, a *Zajtalanul és félelmesen* mögött valószínűleg nem szociáldemokrata, de nem is kommunista attitűd, hanem sokkal inkább anarchista alapállás fedezhető fel.

Tehát valami hasonló történik a *Végül* is, amit a húszas évek végi tiszta költészeti vagy népi lázadó versei esetében (*Margaréta, Füst, Nyár, Favágó*) végbement: át lett írva kommunista szellemű darabbá, noha fogantatásában, hangvételésében egészen más természetű volt. A kérdésnek azonban a poétikai vonatkozásai az igazán érdekesek. A *Végül* igazán forradalmi hangvételű vers, amely bejelenti, hogy a lírai én, a költő alakmása az írás helyett a forradalmi cselekvést választja. A költemény ugyanakkor harmonikusan illeszkedik a versek olyan sorába is, amely nem implikál ideológiai meggyőződést vagy politikai állásfoglalást. Ezeket egyik tanulmányomban anizsyszerű verseknek nevezem, hivatkozva a *Párizsi anizs* című versikére, mint e típus egyik legjellegzetesebb példájára.

Mi jellemzi az anizs-szerkezetet? József Attila érett korszakának versei között számos olyan darabot találunk, amelyek strófái, majd egész versei egysoros egységekből (esetleg két sornyi terjedelműekből) állnak össze, úgy, hogy a sorhatár egyben mondathatár is, s úgy, hogy az egyes sorok, tagmondatok vagy mondatok többé-kevésbé szabadon asszociálódnak egymáshoz. A szabadság mértéke változó. Olykor felsorolásszerűek, olykor egyenesen fokozó funkciójúak ezek a szerkezetek. Ilyen, a *Párizsi anizs*szal rokon felépítésű az *Ülni, állni, ölni, halni*, *Az oroszán idézése*, a *Medáliák 4.*, *A hetedik*, a *Bérmunkás ballada*, a *Mondd, mit érlel*, az *Egy kisgyerek sír*, a *Kész a leltár*, a [*Szól a szája szólítatlan...*] kezdetű töredék.

A *Végül* elemzése érdekében e típuson belül egy kisebb verscsaláddal kell foglalkoznunk. Azokkal a darabokkal, amelyekben a költő életösszegzést nyújt úgy, hogy élettörténetének mozaikdarabkáit szériaszerűen egymáshoz fűzi, s ebből valamilyen végső következtetést von le. Az *Ülni, állni, ölni, halni* nem tartozik ide, mert ebben a versben különféle választási lehetőségek felsorolását kapjuk. *A hetedik* vagy a *Bérmunkás ballada* vagy a *Mondd, mit érlel* (kivéve a költőről írott strófáját) ugyancsak eltér ettől a szűkebb verscsaládtól. *Az oroszán idézése* ide sorolható, de ez meg abban különbözik a *Végül*höz közelebb álló verscsoporttól, hogy nem az életút példászerű metszeteit sorolja, hanem extravagáns, különleges, nem jellemző, hanem inkább rendhagyó tapasztalatokat sorol föl. Ilyen tekintetben ez a vers inkább az *Ülni, állni, ölni, halni* rokona.

Annak a verscsaládnak, amelynek a *Végül* egyik jellegzetes darabja, a *Kész a leltár* című költemény a másik jelentős képviselője, de ide tartozik a *Nemzett József Áron*, aztán a *József Attila*, a *Dal* és a *Mondd, mit érlel* záró strófája és a *Tiszta szívvel* kezdő sorai is. Az ilyen versek a költő egy sajátos hajlamába, alkati sajátosságába és egyben önértelmezésébe eresztik gyökereiket. József Attila alighanem makói gimnazistaként tudatosította magában, hogy internátusbeli társaihoz vagy gimnáziumi osztálytársaihoz, ezekhez a derék hagymás parasztpolgár fiúkhoz és vidéki, kisvárosi gyerekekhez képest összehasonlíthatatlanul tapasztaltabb, sokkal mélyebbről jött, megismerte a nyomor olyan bugyrait, amelyekről társainak általában véve halvány sejtelme sem lehetett. Ettől kezdve szeretett élettapasztalataival dicsekedni környezeté előtt, felsorolni, mi mindenben ment ő már át fiatal kora ellenére. Az ilyen felsorolások a nélkülözés és a nyomor képeit részletezték, de ebben a korai életkorban még dicsekvésszerűen, derűs hangvétellel. „Ha nem tartanék attól, hogy félreértene, azzal kezdeném, hogy kacér szegény volt. József Attila hivalkodott a szegénységével. Csillogó szemmel, derűsen mesélgette, mi minden volt már, kis kanász,

varjúcsósz, kenyeresgyerek, hajósinas – körülbelül azon a hangon, ahogy a matrózfiú meséli első világháborús útjáról hazatérve, hol, merre járt, milyen népeket látott, milyen szokásokat. – Húsz évvel – nevetett Attila és kihúzta magát. Máskor – más hangulatban – arról is beszélt, hogy sokat nélkülözött, de megint csak nem azon a hangon, mint aki szánatni kívánja magát, hanem inkább csak azért, hogy hitelesítse történeteit.”

Mire azonban Németh Andor és más bécsi ismerősei előtt előadta ezt a magánszámát, már Magyarországon jól begyakorolta. Ez az önkép csírájában már megtalálható az első méltatásban, amelyet a szegedi Színház és Társaság „József Attilának, a tizenötéves makói gymnazistának” szentelt, „akit fiatal kora ellenére sok csalódás ért az életben”. Az elmondottak után nem nehéz kitalálnunk, hogy aki ezt a mondatot leírta, annak nem kellett közvetett úton, kinkeservesen kiderítenie azokat az élettényeket, amelyek egy ilyen mondat leírására feljogosították. Ettől kezdve periodikusan visszatér a képlet, csak a viszonyosságok és tapasztalatok részletezése eltérő, illetve elemeiben variálódik, hogy csak néhány riportot, interjút, pályaképet említek: „Ez a most serdülő és még iskoláit járó költő már eddig is sokat és mélyen szenvedett az élettől és az emberektől, hordozta a kietlen nyomor és elhagyottság keresztjét, árván és nincstelenül vándorolt és dolgozott és tanult” (Juhász Gyula *Előszava a Szépség koldusa* kötetéhez).

„A most 19 éves költő – írja róla Hont Ferenc, ifjúkori barátja újra a Színház és Társaságban – apátlan-anyátlan árva, és kényszerűségből már tanulóéveiben megszerezte az irodalomtörténészek számára okvetlen szükséges romantikus életrajzi adatokat. Pincérségtől kezdve egész a kukoricacsószkodásig minden foglalkozási ágat kipróbált, ez idő szerint pedig valami hajózási társaságnál tengődik.” Márer György már írása címében: *Rikkancs, aki ünnepi beszédeket gyárt a kaszinói urak számára*, is felhívja a figyelmet arra, hogy egy különös, rendhagyó sorsú fiatalember történetét meséli el: „Hétszer kísérelte meg az öngyilkosságot – írja a költőről 1924-ben, majd így folytatja – útja ma is a szokásos költősors, ... hányódás, harc, koplalás, szerelem és végtelen bizakodás...” 1928-ban újra egy hangzatos cím hívja föl a figyelmet a költő élettapasztalatának különlegességére: *Új magyar költő, akinek élete Jack Londonéval vetekedik*, s a riport szövege sem cáfol rá a címbe foglalt állításra: „Volt: házitanító, rikkancs, hajósinas, könyvelő, kövezőinas, bankhivatalnok, kukoricacsósz, gyors- és gépíró, könyvügynök, műfordító, kritikus, kávéházi kenyeresfiú, zsákhordó, kifutó és földmunkás.”

Németh Andor nem sokkal ezután a Literaturába készíti róla pályaképet, amely ezzel a három mondattal fejeződik be: „Volt kanász, szárazdajka, fahordó, kenyeres, cukrászfiú, hajósinas, kukoricacsósz, mezei napszámos, bankhivatalnok, könyvügynök, egyleti szolga, házitanító és újra rikkancs. Próbált meghalni: lúgkövel, gázzal, kötéllel, bicskával, méreggel és vonatgázolással. Huszonhárom éves.” Ebben a szellemben íródik róla Tamás István tollából a *Fej és írás* című riport, majd az 1933 elején készült interjú is (*Három fiatal írónk így látja az életet*), amelyben már felbukkannak az 1937-es *Curriculum vitae* részletei, s amelyben egyebek között így beszél magáról a költő: „Közben voltam kövezőmunkás, kenyeres fiú az Emke-kávéházban, banktisztviselő, könyvügynök, hajósinas az Atlantica Trust dunahajózási osztályán, dolgoztam a Viharon, a Törökön és a Tatáron.” Ebbe a sorba tartozik a Szántó Judit öngyilkossági kísérletét követő *József Attila nem hajlandó meghalni!* című riport, a Molnár Tibor által a Brassói Lapok számára készített 1936-os interjú, a *Beszélgetés a magyar Panait Istratival*. Sőt, első pillantásra talán nem is olyan

könnyen belátható, de alaposabb megfontolás után talán elfogadják, hogy a *Szabad-ötletek jegyzéke* nem más, mint a panaszokból, kínos és fájó emlékekből összeálló életösszegzés.

Természetes, hogy ez az önkép bebocsátást nyer a költő olyan verseibe is, mint a *Nemzett József Áron*. Ez az éleleltár folytatódik a *Kész a leltár* című versben: „Sikáltam hajót, rántottam az ampát. / Okos urak közt játszottam a bambát. / Árultam forgót, kenyeret és könyvet, / ujságot, verset – mikor mi volt könnyebb.”, s ez képezi az említett *Curriculum vitae* törzsanyagát is. S még egy, talán a *Szabad-ötletek jegyzékének* illetően besorolásához hasonlóan merésznek tűnő rokonítás: az *Eszmélet IX.* versének kezdő sorai ugyancsak erre a verstípusra vezethetők vissza, bár szorosabb rokonságban vannak *Az oroszán idézése* vagy az *Ülni, állni, ölni, halni* című versek rendhagyó tapasztalatokat soroló soráival.

E verscsoport és a mögötte álló szóbeli és írásbeli, közvetlen vagy közvetett megnyilatkozások áttekintése után visszatérve a *Végül* című vershez, nyilvánvaló, hogy a költemény az egymáshoz képest mellérendelt elemek diszparát halmozására épül. A felsorolt elemek között nincs kontinuitás. Nem mesélnek el egy élettörténetet, még olyan tömören sem, mint azt a *Curriculum vitae*-ben láthatjuk, hanem életrajzi töredékek sorát kapjuk. Arra sincs garanciánk, hogy a sorrend követi az életpálya alakulását. Nagyon is valószínű, hogy ötletszerűen, illetve az indulati dinamikát követve kerülnek elő az egyes életdarabok. A lírai én szinte kiöklendezi magából az őt ért sérelmeket, a vele történt méltánytalanságokat.

A kronológiai rend hiánya, az egyes darabkák egymással való tökéletes egyenrangúsága, egymáshoz képest történő mellérendeltsége, felcserélhetősége dacára több szempontból megszűrt, homogenizált életanyagról van azonban szó. Egyrészt mindenegyes szólam életrajzi jellegű, tehát a beszélő megtörténtnek tekintett élettényekkel jellemzi vagy meghatározza önmagát. Másfelől a kiválogatott, a korpuszba belekerült mozzanatok között nehezen találunk olyat, mint *Az oroszán idézésében*: „Erre ittam jó borocskát, / rágtam főtt malaclapockát, / kezet fogtam balkezemmel, / megpöngtettem szemfogam”. A *Végül*-ben majdnem kizárólag panaszra, lázadásra, felháborodásra okot adó, s ebből a szempontból egyértelművé tett, profilírozott élettényekkel van dolgunk. Kivétel persze itt is akad: „Csókoltam lányt, aki dalolva / ropogós cipót süített másnak.” Ez legalábbis részben dicsekvésnek is elmegy. A *Kész a leltár* című versben tovább komorodik és tovább homogenizálódik ez a hangvétel. A proletárforradalmi *Végül* emberképébe még belefér a szerelmi élménnyel való dicsekvés is.

A homogenizáltság nagy foka folytán a *Végül* diszparát halmozása fokozó szerepű. Minél több példát kapunk, annál inkább belátjuk, hogy a lírai alanynak nincs más lehetősége, mint a lázadás. A felsorolás egy megadott cél felé tart. Lépésről lépésre egyre jobban koncentrálna a robbanásra kész feszültséget. Ennek a technikának költészettörténeti szempontból több forrása lehetett és volt József Attilánál. Ady költészetében éppúgy látott példát erre az eljárásra, mint Babits első korszakában. A verstípus egyik legfőbb mintája azonban nyilvánvalóan François Villon *Kis és Nagy Testamentuma*. Nagy kérdés azonban, hogy a *Zajtalanul és félelmesen* esetében számolhatunk-e már Villon-hatással? Ugyanis az igazi megismerkedés a középkori francia költővel a párizsi időszakra esett. A végső változatot, a *Végült* 1931-ben már minden bizonnyal bátorította Villon példája, hiszen a *Döntsd a tőkét* kötet függeléke Villon-balladafordításokat is tartalmaz, s a *Vastag*

Margot-ról szóló, itt közölt ballada miatt perelték be a költőt szemérem elleni vétség címén.

A *Végül* tagadhatatlanul jobb vers, mint a *Zajtalanul és félelmesen*, a javítások lényegében kivétel nélkül a szöveg javára szolgáltak. Az átalakítás azonban nem érinti a vers hangvételét. Vegyük sorra az átalakításokat! Az első sor első egysége később is megmarad: a „Kazánt suroltam” a hajósinaskodásra utal vissza, s a *Kész a leltárban* újra visszatér: „Sikáltam hajót”. A hajósinas-élmény még az utolsó év *Flórának* című darabjában is felbukkan. Az első változat „üztem varjat” kifejezése a kiszombori kukoricacsószkódás emléket eleveníti föl, amelyről a *Szépség koldusa* kötetben megjelent *Kukoricaföld* című verse is szól: „A kukoricaföldön ülök, várok, / Tán arra, hogy a varjú mikor károg / És mikor kell zengő cinnel tovaúzni.” A varjúúzás azonban mint kifejezés eléggé homályos, nem világos, hogy munkavégzésre utal. Talán ezért helyettesíti a költő a *Végül*ben egy ismert paraszti munkavégzéssel: „vágtam sarjat”. A kazánsúrolás és sarjúvágás kétségkívül pregnánsabb munkamozdulatok, egyik a gépi, a másik a szántóföldi munka területéről.

A *Zajtalanul és félelmesen* 7–12. sorai kissé erőtleneek. Ezt az egységet négy emlékmozsakkal helyettesíti a végső változat. A „Ruhát kaptam” azt teszi szóvá, ami például a *József Attila* című versben konkrétan, így merül föl: „Egy zsidó orvostól kapott / kabátot”. Ám „ruhát kapni” familiáris vagy argot nyelvhasználatban azt is jelentheti: „jól megverték”! A „könyvet adtam / a parasztnak és a munkásnak” sorok ugyancsak kétféleképpen érthetők. Uthalhatnak a költő mozgalmi munkájára, amely korábban, népi felbuzdulása idején falujárásban nyilvánult meg, később pedig munkás-közösségekkel való kapcsolatban (tanítás, közös kirándulások). Alighanem ez utóbbi az egyetlen közvetlen utalás a versben a mozgalmi tevékenységre. De érthető úgy is, hogy a könyv, amelyet a parasztnak adott, a *Nincsen apám, se anyám* kötet, a munkás pedig a *Döntsd a tőkét* kötetet kapta tőle, amelyben a *Végül* megjelent. A harmadik a közelmúltbeli fájó emlék, a Vágó Márta-kapcsolat megszakadása révén a költő helyzetét a polgársággal szemben rögzíti. Személyes rossz viszony alakult ki közte és a burzsoázia között: „Egy jómódú leányt szerettem, / osztálya elragadta tőlem.”

A negyedik egység egy rendkívül fontos, s ettől kezdve visszatérő témát: az emésztőrendszeri zavarokat említi meg, szociális magyarázattal ellátva őket. Az éhezés panasza már ugyancsak több éve ismételtelen előfordult József Attila verseiben. A legismertebb a *Tiszta szívvel* „Harmadnapja nem eszek” sora, de a *Hét napja* című versének pointe-ja is ez: „Ó, barátaim, hét napja nem ettem”. Egyik, 1926-os novellája, a *Tizenöt nap az üvegbúrában* ugyancsak az éhezés-évs problémái körül forog. A költő gyomorbetegsége az első ismert adatok 1927-ből, Párizsból származnak. A *Végül* születése tájáról ebben a vonatkozásban Szántó Juditnak van emléke: „amikor kivizsgáltattuk Attila gyomorbaját, az orvos megállapította..., hogy Attila – ezekkel a szavakkal – félig éhen van halva.” A panasz okai később sem szűntek meg, s a panaszok sem: „Sovány vagyok. Csak kenyeret eszem néha” – így az *Eszmélet III.* versében. Az emésztési zavarok későbbi magyarázatában azonban a szociális értelmesség helyét egyre erősebben mélylélektani okok vették át. A *Végül* esetében azonban még a szociális megokolás áll előtérben. A lázadás gesztusa a versben a gyomorbeteg ember közismert lehangolt, kedveszegett állapotából robban ki: „S mert savanykás csönd tölti szánkat, / szivembe rúgtam, orditson már!”

Hogy az 1926-os vers kevésbé jól van felépítve, mint a költő érett korszakának versei, ezen nincs mit csodálkoznunk. Szabolcsi Miklós értelmezésében túlságosan erősen köti a *Zajtalanul és félelmesen* című verset az expresszionizmushoz. Abban azonban igaza van, hogy jelentős különbségei ellenére ez a költemény még rokonságban van a költő avantgárd termékeivel, amelyeket bizonyos szerkezeti lazaság, olykor rögtönző jelleg, az indokoltnál nagyobb mértékű spontaneitás jellemez. A *Végül* azonban átörököl valamennyit a korábbi változat szervi hibájából. Az alig elviselhetően naturalista emésztőrendszeri kép, amely már a kései József Attila kényszerképzetes képeit idézi föl, eljuttatja a gondolatmenetet az indulati csúcspontig: „szivembe rugtam, orditson már!” Ahelyett azonban, hogy ordítana, vagy a költemény végéhez hasonlóan eljutna a közvetlen cselekvésre adott parancsig vagy példaadásig, érvelni, magyarázni kezd, s ezzel megtöri a vers lendületét: „Hogyan is hagyna dolgos elmém / feledtető, de bérdaloknál”.

A két idézett sor korábbi változata nyelvíleg kevésbé erőteljes, pregnáns: „ma sem hagy az én szabad lelkem / feledtető s tán szebb daloknál”. A gondolat ugyanaz: a bajokat, nehézségeket elfeledtető, szórakoztató, álmodozásba ringató, szépségelvű költészettel szemben a cselekvéselvű, lázadó hangvételű költészetet választja a vers beszélője. A „szabad lelkem” kifejezés az anarchizmushoz áll közelebb, mert az anarchizmus központi fogalma a szabadság. A „bérdalok” kifejezés ellenben proletkultosan merev irodalomképről árulkodik. Az az ítélet rejlik mögötte, hogy az a költő, aki feledtető dalokat dalol, az a burzsoázia bérence. Bármint ítéljük is meg a két sor értékét, ez a rész megtöri a lendületet, s a vers szinte újrakezdődik, új lendületet kell vennie, hogy más változatban, de újra felérjen a „szivembe rugtam, orditson már! sor indulati szintjére.

A pont, amihez a gondolatmenet második része kapcsolódik, a személyes sérelem: „Egy jómódú leányt szerettem...” előtti sornál található: „könyvet adtam / a parasztnak és a munkásnak.” Újra kezdődik tehát a személyes múlt mozzanatainak sorolása. De a felszórólt indulatnak már elég két új példa, hogy a vers visszazökkenjen a régi kerékvágásba: „S tudtam, ki üres kézzel tér meg, / baltát, kapát meg köveket hoz.” A *Végül* itt is átfogalmazza a *Zajtalanul és félelmesen* megoldását, amely így hangzik: „s tudtam ki üres kézzel tér meg / láthatatlan bús revolvert hoz”. Az átfogalmazás megint csak az anarchizmus egyéni terror-felfogásának felülbírálatát jelenti a kollektív forradalmiság javára. A „látthatatlan bús revolver” a merénylő fegyvere, aki bosszút akar állni a rajta esett sérelmeken. A „baltát, kapát meg köveket hozó” személy viszont voltaképpen kollektív individuum, (hogy ellopjam egy gondolat erejéig Kassák kifejezését). Azaz egyikünk baltát, másikunk kapát, és többen mások köveket hoznak. A *Végül* beszélője egy lázadó közösség tagjaként szólal meg.

Ezen a ponton a vers átfordul jelen időbe, s a fordulat voltaképpen a retrospekció után jövőbe irányultságot fogalmaz meg. A „győzni bíró” csata előtt áll, ütközetre készülődik, amelyről biztosan tudja, hogy meg fogja hozni a győzelmet. A záró részleten két átalakítást konstatálhatunk. Az „igazat tenni áldást mondni” sor kicserélését az „áldást mondni” kényszeredettsége, a rímkényszer által előidézett szófacsarás kellőképpen indokolja. Az áldást mondás helyett azonban nem véletlenül áll 1931-ben épp a „pártot állni” kifejezés. Az állásfoglalás a költő számára ekkor valóban egy párthoz, az illegális kommunistákhoz való csatlakozással volt egyértelmű.

A másik változás megértése több figyelmet igényel. A „verettetvén a szerszám élit” egyfelől valóságközelebb, másfelől azonban irodalmiasabb a „köszörülöm a kasza élit” sornál. Annyiban áll közelebb a realitáshoz, hogy a paraszt a munka közben eltompult kaszát, ha a fenés már nem segít, verni szokta, nem pedig köszörülni. Azaz egy lapos, lehetőleg sima kövön kalapáccsal végigveri a munkaeszközét, elvékonyítja az élit, hogy jobban fogjon. A sor háttérben tehát egy életből elesett munkaművelet áll. A kasza köszörülése a munkavégzés előtt történhet csupán, valamilyen műhelyben. A kiegyenesített kaszát azonban, amely a régi időkben a karddal, nyíllal nem rendelkező lázadó parasztok kézi-fegyveréül szolgált, már inkább köszörülni kell. Erre utal a későbbi változat.

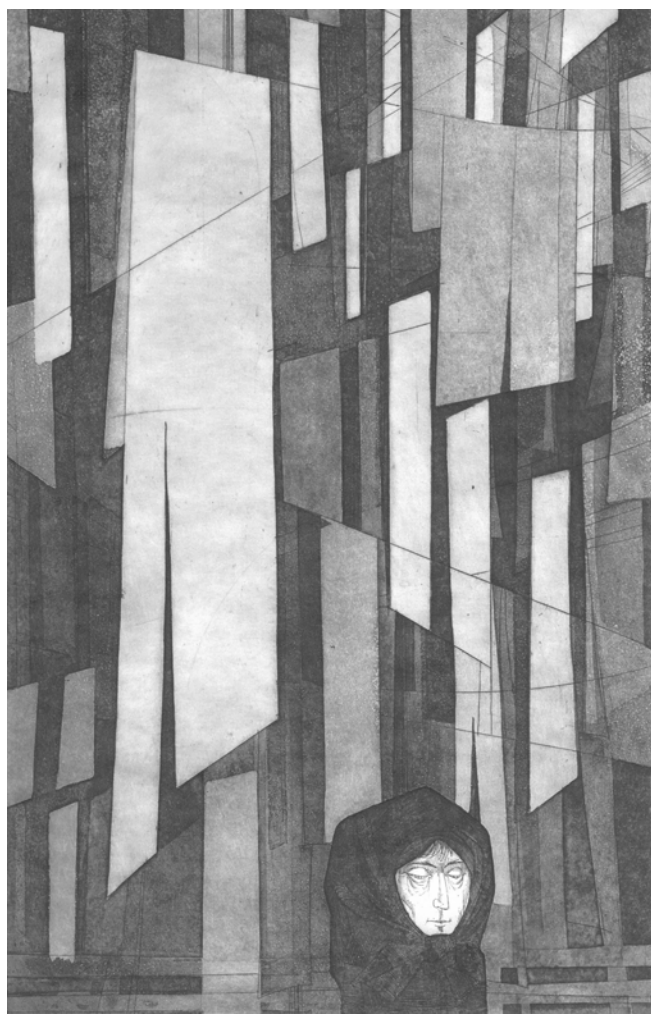
A korábbi variáns irodalmiasságát egyfelől a generikus fogalom: a „szerszám” használata jelenti a konkrét tárgy megjelölése, a „kasza” helyett. Másfelől a „verettetvén” archaizáló és barokkosan túlbonyolított nyelvi formája. A kaszát verni és nem veretni szokták. Azaz a használó maga végzi el a műveletet. Ráadásul itt nem is „veretvén”, hanem még egy szótaggal megtoldva: „verettetvén” áll. Olyan szócsinálmány ez, amilyennel ritkán találkozunk József Attilánál, különösen a harmincas években. A „köszörülöm” természetességével szembeállítva különösen kiugrik nyakatekertsége. A vers kéziratos változatának egyébként *Verettetvén* volt a címe. Szabolcsi Miklós ez alatt a cím alatt elemzi monográfiájában.

A záró részlet kapcsán tudni való, hogy a forradalmi izgékonyosság periódusában József Attila a forradalmár Petőfi szerepét próbálgatta magára, s a „Rongy ceruzámat inkább leteszem / s köszörülöm a kasza élit” sorokban a nagy költőelőd olyan kijelentései köszönnek vissza, mint „Eddig csak beszéltem, hol van még a tett?” vagy „Félre most lant... futok a toronyba, megkondítom azt a vészharangot”. Noha a Petőfi-szerep átvétele inkább 1929-1930-tól kezdve jellemző József Attilára, a *Zajtalanul és félelmesen* idézett szövegrészlete arról tanúskodik, hogy Petőfi példájával már 1926-ban is számolnunk kell. Magyarazatot találni erre nem oly nehéz, hiszen Petőfit utánzó verssel már a költő zsengei között is találkozhatunk, s Erdélyi József hatása elevenen tartotta a Petőfi-példát.

Az adott kontextusban azonban, ami 1926 őszen, Bécsből hazajövet és Párizs előtt vagy a franciaországi utazással egyidejűleg körülfogta a költőt, az avantgárd atmoszférájában a Petőfi-példa poétikailag konzervatívnak, idejétmúltnak is számíthatott. Csakhogy József Attila talán sohasem köteleződött el teljes szívvel az avantgárd mellett, a Kassák köre által idejétmúltnak tekintett megoldásokkal is újra meg újra kísérletezett. 1926 őszen még publikál kassákos szabad verset, mint például a Népszavában a *Zajtalanul és félelmesen* után pár nappal megjelent *Esik* bizonyos részei, a még később napvilágot látott *Feleségem* ilyen, és még 1927-ből is hozhatnánk példákat. Az áttörés, a visszafordulás a hagyományosabb versalkotási módokhoz azonban a *Zajtalanul és félelmesen* megírása táján megy végbe vagy – hosszabb folyamatról lévén szó – kezdődik. Nincs tehát semmi ellentmondás abban, hogy a versben a későbbi Petőfi-szerep csíráira bukkanjunk rá.

A vers, amint mondtam, nem hibátlan. Az irodalomról való gondolkodásnak azonban az egyik legbutább előitélete az, hogy a tökéletesen hibátlan vers mindig értékesebb, mint az, amelyben valamilyen fogyatkozást fedezünk föl. Vannak tökéletesen hibátlan közép-szerű versek és vannak zseniális művek, amelyek nem mentesek a szeplőlóktól. A *Végül* József Attilának azok közé a művei közé tartozik, amelyek nem gáncstalanok ugyan, de amelyeket emlékezetes részleteik folytán mindig is a hivatkozott költeményeinek sorában kell számon tartanunk. A vers annyit az iránta legkevésbé lelkesedő olvasónak is bizonyít,

hogy József Attila ún. proletárverseinek egy része más tendencia sodrában, esetünkben az anarchizmus szellemében született, s azért lett proletárköltészetként elkönyvelve, mert a költő bizonyos átalakításokat végzett rajta, illetve ilyenek tekintett kötetben szerepeltette. Még fontosabb talán, hogy a *Végül* poétikai sajátosságai (anzixszerűség) vagy önkép-alakító természete folytán besorolható olyan szériákba is, amelyek nem politikai természetűek, s így akár másféle, nem politikai olvasatot is felkínálnak.

ANYÁM